

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1297/2024-2-6>

І. О. Купіна, І. В. Радченя, Ж. В. Черкашина

*Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
Харків, Україна*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3009-1604> – Купіна І. О.

<https://orcid.org/0000-0003-2524-7109> – Радченя І. В.

<https://orcid.org/0000-0003-3506-2503> – Черкашина Ж. В.

irinaregbyf@gmail.com

МІСЦЕ СУЧАСНОГО ОНОМАСТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Стаття присвячена осмисленню ономастичної категорії, що є результатом розуміння людиною власних назв та їх інтерпретацію свідомістю особистості. Доведено, що система ономастичних знань визначає природу та структуру ономастичних категорій, репрезентацію яких на лінгвальному та екстралінгвальному рівнях здійснюють тематичні класи онімів та їхні підкласи.

Із пуристичного погляду предметом ономастики є ономастична лексика як штучно створений мовний знак-найменування або сукупність слів, що є позначенням певного широкого класу предметів. Таке розуміння власного імені ґрунтується на його протиставленості номінативним знакам, зокрема денотативно-сигніфікативним, тобто предметно-понятійним, містить вказівку на основні принципи організації плану змісту ономастичної категорії.

Це має пряме відношення не тільки до природного членування дійсності та особливого способу репрезентації в мові, але й до явища антропоцентризму, оскільки тільки внаслідок своєї діяльності людина розмежовує довкілля, установлює зв'язки між об'єктами та надає їм власні назви. Тому ономастичний простір постає як когнітивна сутність, що є складником різних концептів, через призму яких пізнається світ.

У дослідженні аналізуємо один із аспектів навчальних планів – використання ономастичного матеріалу на уроках української мови та інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у початковій школі з метою збагачення словникового запасу молодшого школяра. Ономастична лексика, що охоплює власні назви, займає важливе місце в загальнонавчальній лексичі. На нашу думку, методично правильно організоване використання матеріалів ономастики на зазначених уроках сприятиме збагаченню та розвитку усного та писемного мовлення дитини.

У розвідці наголошено, що використання регіонального матеріалу в навчально-виховному процесі сприяє підвищенню активної пізнавальної діяльності, стимулюванню інтересу до предмета, який студіюється, підтверджуючи цим педагогічну значущість використання ономастики.

Резюмовано, що одним з ефективних засобів розвитку пізнавальної активності учнів у закладах освіти є саме робота з ономастики, яка інтегрує досягнення різних наук і це дозволяє привернути увагу оточення до питань політики, мови, історії, культури, екології. Ідея використання в процесі навчання ономастичного матеріалу ще не знайшла повноцінної розробки та впровадження в освітні програми за такими освітніми галузями, як «Мовно-літературна» й «Громадянська та історична, природнича, соціальна та здоров'язбережувальна», але кропітка робота триває.

Ключові слова: лексика, ономастика, початкова школа, власні назви, загальні назви, освітні програми.

THE PLACE OF MODERN ONOMASTIC MATERIAL IN PRIMARY SCHOOL

The article is devoted to understanding the onomastic category, which is the result of a person's understanding of proper names and their interpretation by the consciousness of the individual. It is proved that the system of onomastic knowledge determines the nature and structure of onomastic categories, which are represented at the linguistic and extralinguistic levels by thematic classes of onyms and their subclasses.

From a purist point of view, the subject of onomastics is onomastic vocabulary as an artificially created sign-name language or set of words that denotes a certain broad class of objects. This understanding of the proper name is based on its opposition to nominative signs, in particular denotative-significative signs, that is, subject-conceptual signs, and contains an indication of the basic principles of organizing the content plan of the onomastic category.

This is directly related not only to the natural division of reality and a special way of representation in language, but also to the phenomenon of anthropocentrism, since only as a result of his activity does an individual distinguish the environment, establish connections between objects and give them their own names. Therefore, the onomastic space appears as a cognitive entity that is a component of various concepts through the prism of which the world is known.

In the study, we analyze one of the aspects of the curriculum – the use of onomastic material in Ukrainian language lessons and the Integrated Course «I am exploring the world» in Primary School in order to enrich the vocabulary of junior pupils. Onomastic vocabulary that covers proper names has an important place in common vocabulary. In our opinion, methodically correctly organized use of onomastics materials during these lessons will contribute to the enrichment and development of the child's oral and written speech.

The research notes that the use of regional content in the educational process contributes to increase of active cognitive activity, stimulating interest in the subject that is being studied, thus confirming the pedagogical significance of the use of onomastics.

It is summarized that one of the effective means of developing cognitive activity of students in educational institutions is precisely the work on onomastics, which integrates the achievements of various sciences and this allows drawing the public's attention to issues of politics, language, history, culture, ecology. The idea of using onomastic material in the learning process has not yet been fully developed and implemented in educational programs in «language and literature» and «civil and historical, natural, social and health-saving» educational areas but the painstaking work continues.

Key words: vocabulary, onomastics, primary school, proper names, common names, educational programs.

Постановка проблеми. Різноманітність власних назв, актуальність і складність цього аспекту мови привели до виникнення особливої галузі мовознавства – ономастики. Попри те, що власні назви існували завжди, однак ономастичними універсалами, які вимагають спеціального студіювання, їх стали кваліфікувати віднедавна. З 50–60-х років ХХ ст. ономастичну лексику почали аналізувати як складну систему: змінюються погляди як на об'єкт ономастичних розвідок, так і на методи та форми цього прощарку мовознавства.

Більшість сучасних ономастичних досліджень виконуються в царині загальномовних теорій і методів, тобто ономастика – це розділ лінгвістики, що має такі складники: топоніміку, антропоніміку, гідроніміку та ін.

Номінація об'єктів реальної дійсності – процес постійний та безперервний. У разі пізнання довкілля людина класифікує об'єкти й номінує загальні імена, а також індивідуалізує їх власними назвами. Розподіл імен на власні та загальні – один

із давніх і традиційних способів упорядкування лексичного складу мови. Терміни «власна назва» і «загальна назва» відповідають лише одній частині мови – іменнику. Однак інші частини мови, що переходять до класу власних імен, піддаються субстантивації, яка виражається в словозміні та функціоналі в реченні, а у зв'язку з цим явищем поділ на власні та загальні імена називаємо в лінгвістиці апелювативною та онімною номінацією.

Досить своєчасно постає питання щодо особливостей студіювання ономастики в початковій школі. У сучасних розвідках прослідковуємо думку щодо зазначеного не тільки під час відбору фактичного матеріалу, а й у його фонетичному, орфоепічному, морфологічному та словотвірному оформленні.

Урівноважене ставлення до мови є основою формування особистості, починається воно з проникнення в її лексичне й неоціненне багатство. У початковій школі слово для дітей стає стрижневою одиницею, що сприяє не лише формуванню мовленнєвих умінь, але й загальному інтелекту-

альному розвитку. Достатній лексичний запас, що супроводжується свідомим розумінням, забезпечує вільне володіння усним і писемним мовленням, створюючи підвалини для успішного навчання в різних галузях знань, зокрема в молодшому шкільному віці, коли потрібно сформувати базові уявлення про світ, виховати почуття патріотизму, гуманізму, відповідальності, а також розвинути пізнавальну активність. Саме в цей період у дитини з'являється внутрішня мотивація до здобуття нових знань і розуміння не тільки довкілля, а й оточення.

У цьому контексті велику роль відіграє вчитель, який повинен не лише вміти якісно використовувати навчальний матеріал із підручників та програм, але й за потреби доповнювати його. Критичний аналіз змісту підручників і творче ставлення до вибору матеріалів дозволяють урізноманітнити уроки, підбираючи тексти й завдання, які розширюють світогляд учнів і формують у них потребу до самопізнання: чи то використання літературних творів, що не тільки відповідають навчальним завданням, але й емоційно та інтелектуально збагачують дитину, є важливим засобом для стимулювання пізнавального інтересу, чи то програми інтегрованого курсу «Я досліджую світ», що репрезентується через особистісний розвиток молодших школярів, заснований на формуванні цілісного уявлення про навколишнє середовище. Це відбувається шляхом засвоєння різноманітного соціального досвіду, що містить систему інтегрованих знань про природу та суспільство, ціннісні орієнтири в різних царинах діяльності, а також навички дослідницької поведінки, які сприяють здатності учнів розв'язувати практичні завдання [1]. Тому розвиток кругозору молодших школярів та збагачення їхнього словника має бути комплексним, орієнтованим як на засвоєння знань, так і на формування позитивного ставлення до мови як важливого засобу спілкування та пізнання світу.

Аналіз останніх досліджень. Про специфічне використання ономастичного матеріалу в процесі роботи з дітьми в початковій школі зауважували А. Дістервег, А. Дофінг, Я. Коменський, Й. Песталоцці, Е. Пулвілль, Ж.-Ж. Руссо.

Українську ономастику вивчали М. Вашуленко, О. Дирда, Н. Євтушенко, Ю. Карпенко, Г. Піторак, В. Сеніна, О. Стрижак, П. Чучка, М. Яценко.

Серед науковців Харківщини виокремлюємо праці В. Калашника, О. Курило, І. Муромцева, В. Німчука, А. Сагаровського. Знані сучасні дослідники ономастики такі: О. Борзенко, С. Бутко, М. Курушина, Т. Матвєєва, М. Сподарець, Л. Удовенко, М. Філон.

Мета дослідження полягає в з'ясуванні й аналізі місця ономастичного матеріалу в початковій школі.

Відповідно до мети визначено такі завдання:

- 1) схарактеризувати особливості вивчення ономастики в початковій школі;
- 2) розробити систему праці над ономастичним матеріалом у початковій школі;
- 3) проаналізувати топоніми Харкова за воєнний період.

Розвиток пізнавальної активності молодших школярів ґрунтується на формуванні творчого мислення, допитливості, інтересу до пошуку нових знань, уміння аналізувати, узагальнювати, визначати основне, висновкувати, порівнювати та чітко формулювати думки в усній і письмовій формі. Ці аспекти сприяють становленню загальнопізнавальних інтересів. Важливу роль у цьому процесі відіграє навчальний матеріал, який має відповідати сучасним вимогам до підручників: бути ідейним, науковим, доступним, зрозумілим, гармонійно поєднувати раціональне й емоційне, а також забезпечувати якісний методичний апарат.

У стратегічній перспективі це закладає основу для побудови демократичного суспільства, яке цінує освіченість, вихованість і культуру як головні чинники стабільного розвитку України [1].

Початкова школа, продовжуючи традиції дошкільної освіти, сприяє становленню особистості дитини, її інтелектуальному, соціальному та фізичному розвитку. Увага приділяється виховним, загальнонавчальним і розвивальним завданням. Формується діяльність, яка передбачає оволодіння організаційними, мовленнєвими, пізнавальними та оцінно-контрольними навичками, а також особистий досвід культури поведінки та співпраці в різних видах діяльності.

Результатами цього етапу є розвиток читацьких та мовленнєвих навичок, засвоєння систематизованих знань про світ, динаміка сенсорних здібностей, мислення, уяви, пам'яті, умінь виконувати творчі завдання, а також формування ціннісного ставлення до мистецтва, здоров'я та праці.

Освітникам запропоновано дві типові освітні програми для 1–2 класів і дві – для 3–4 класів. Програми укладені відповідно авторським колективом під керівництвом Олександри Савченко й авторським колективом під керівництвом Романа Шияна. Кожна з програм розроблена відповідно до Закону України «Про освіту» та Державного стандарту початкової освіти [3].

Зміст програм містить пояснювальну записку, типовий навчальний план і перелік освітніх галузей. Програмами визначені вимоги до конкретних очікуваних результатів навчання, загальний

обсяг навантаження, зазначено відповідний зміст навчальних предметів чи інтегрованого курсу.

Аналіз пояснювальної записки навчальних програм свідчить, що використання ономастичного матеріалу на уроках української мови та Я досліджую світ у початкових класах не є обов'язковим. Водночас слід зазначити, що впровадження елементів онімії в освітній процес може бути обґрунтованим як змістом навчального матеріалу, так і особливостями розвитку пізнавальних процесів у молодших школярів.

Варто звернути увагу на те, що терміни, пов'язані з ономастикою, зокрема «ономастика», «онім», «топонім», «гідронім», «ономастичний матеріал», у значенні «власні назви», зазвичай не використовуються в навчальному процесі початкових класів. Це стосується не лише зауважених уроків, а й програм для учнів середньої та старшої школи, а також здобувачів закладів вищої освіти, за винятком факультетів, де ономастика є окремим предметом, здебільшого це спеціальності 014.01 Середня освіта (Українська мова і література), 035.01 Філологія (Українська мова та література), 014.07 Середня освіта (Географія).

У цій розвідці використання зазначених термінів зумовлене потребою точного опису матеріалу, що вивчається. Водночас ономастична термінологія часто застосовується в науково-педагогічній та навчально-методичній літературі, що підтверджує її правомірність у контексті відповідних досліджень.

Залучення ономастичного матеріалу до програми початкових класів сприяє ефективному застосуванню дидактичних принципів навчання, ураховуючи вік та рівень розвитку учнів. Використання ономастики в освітньому процесі відповідає природному прагненню дітей досліджувати рідний край, водночас стаючи дієвим засобом формування високих моральних якостей у школярів.

Зауважено, що «реалії сьогодення в Україні пронизані глобальними проблемами, які спричинені повномасштабним вторгненням ворога на територію нашої країни. Система освіти, зокрема початкової, зазнала істотних змін, оскільки довелося опанувати нові форми процесу, добирати методи й прийоми навчання, зміст роботи, що є оптимальними для молодших школярів та які уможливають ефективність дистанційного режиму» [2, с. 295].

Слід зазначити, що наративи війни поєдналися з періодом упровадження реформи загальної середньої освіти «Нова українська школа» та імплементації нового Державного стандарту початкової освіти. Пріоритетності набули такі напрями освітньої діяльності, як: організація освітнього процесу в умовах очної – дистанційної –

змішаної форм навчання; активізація роботи щодо забезпечення соціально-емоційного розвитку; посилення заходів безпеки життєдіяльності; організація роботи з подолання освітніх втрат; підвищення результатів навчання учнів 1–4 класів засобами компетентнісно орієнтованого навчання на засадах індивідуального й диференційованого підходів; актуалізація національно-патріотичного виховання, формування громадянської позиції; психологічний супровід освітнього процесу в умовах воєнного й післявоєнного часу [1].

Ономастичний матеріал орієнтований на аспекти, які близькі та зрозумілі внутрішньому світу дитини. Це й життя самої дитини, родина, домашнє та соціальне оточення. У цьому докільлі знаходяться близькі люди, що робить зміст навчання особливо значущим і цікавим для дітей. Завдяки такому підходу активізується допитливість молодших школярів, що сприяє їхньому пізнавальному й особистісному розвитку.

Освітній процес у школі значно збагачується через використання ономастичного матеріалу. Ця методика дозволяє зацікавити учнів та поглибити їхні знання за рахунок роботи з власними назвами, зокрема іменами, топонімами чи антропонімами.

Така практика робить уроки не лише пізнавальними, але й сприяє формуванню патріотичного ставлення до мови, народу, України через усвідомлення її краси загалом та історичної глибини. Тож ономастика може бути ефективним інструментом для інтеграції мовознавчих знань в освітній процес.

Залучення топонімів – це не лише спосіб збагачення мовлення учнів, а й ефективний інструмент для інтеграції знань із різних предметів. Топоніми локалізують місце дії в текстах, допомагають учням орієнтуватися в просторі та поглиблюють їхні знання про рідний край.

Розповідь про топоніми, особливо місцеві, збагачує уроки мови, читання, Я досліджую світ, дизайн і технології, мистецтво. Наприклад, ознайомлення з гідронімією міста Харкова (Лопань, Немишля, Уди, Харків) сприяє розвитку географічного мислення. Важливо доповнювати інформацію не лише науковими фактами, а й легендами та переказами, що активізує уяву дітей та сприяє кращому запам'ятовуванню. Такі уроки можуть бути інтегрованими. Наприклад, з української мови (лексичні вправи, аналіз топонімів з огляду на етимологію), літературного читання (аналіз текстів з акцентом на місцевих топонімах), інтегрованого курсу «Я досліджую світ» (обговорення особливостей природи, пов'язаних із певними місцями), інтегрованого курсу «Дизайн і технології» (виготовлення карт чи проєктів із прив'язкою до місцевих географічних назв).

Використання ономастичного матеріалу на уроках повинно бути ретельно сплановане та підпорядковане меті. Основне ж завдання вчителя – обирати лише ті приклади та ілюстрації, які сприяють розумінню й закріпленню теми, не перевантажують учнів надмірними деталями.

Ономастика має залишатися допоміжним елементом у процесі освіти в початковій школі, а не виокремлюватися як навчальний предмет чи інтегрований курс. Для цього вчитель повинен добирати відповідний матеріал, фокусувати увагу на домінуючому, пов'язувати ономастику з темами програми, що потребують пояснення або конкретних прикладів, забезпечувати логічність і послідовність, не до всіх тем слід залучати ономастику, акцент потрібно робити тільки там, де це доречно, використовувати ілюстративний матеріал, зосереджуватися на прикладах, що підтверджують алгоритм уроку, уникати зайвих відхилень.

На уроках з української мови, наприклад, вивчаючи морфологію, потрібно наголосити на розумінні власних назв, а під час вивчення словотвору – аналізувати етимологію географічних назв, тільки так ономастика стає дієвим засобом урізноманітнення уроку.

Наведемо декілька завдань, що мають сприяти засвоєнню ономастичного матеріалу в початковій школі:

1. Учитель репрезентує світлину, на якій зображено проспект Аерокосмічний, і запитує, що приховане в назві проспекту? Учні вербалізують асоціації, які виникли в них.

2. До поданих назв вулиць і проспектів потрібно підібрати з довідки актуальні (зміни викликані сьогоdnішніми реаліями в умовах воєнного стану):

вулиця Короленка, вулиця Романа Роллана, вулиця Пушкінська, проспект Гагаріна, проспект Московський.

Довідка: вулиця Леся Курбаса, вулиця Григорія Сковороди, вулиця Миколаївська, проспект Героїв Харкова, проспект Аерокосмічний.

3. Учитель розповідає про історію загиблого бійця підрозділу «Кракен» Всеволода Татькова, наголошуючи на тому, що наразі вулиця Борзенка перейменована на честь героя. Запитує, що дітям відомо про нього.

Висновки. Сучасна педагогічна наука ще не повністю визначила концептуальні основи царини ономастики, що створює необхідність у розв'язанні кількох важливих завдань, тому

теоретичне обґрунтування ключових термінів шкільної ономастики дозволить створити універсальний інструментарій для вчителів і науковців. З огляду на це необхідно з'ясувати, які саме ономастичні одиниці є найбільш доречними для студіювання в початковій школі (антропоніми, гідроніми, оніми, топоніми) і як їх пов'язати з освітніми програмами.

Підсумовуючи зазначене вище, можна констатувати, що використання ономастики впливає на зацікавленість учнів, їхню успішність і загальне ставлення до навчання. Залучення ономастики збагачує словник учнів, формує наукове мислення через аналіз етимології та структуру власних назв, поглиблює знання з української мови, літературного читання та інтегрованих зауважених курсів. Подальшу перспективу вбачаємо в розробці конкретних навчальних матеріалів щодо місця ономастичного матеріалу в початковій школі.

Список літератури:

1. Державний стандарт початкової освіти. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 26.11.2024).

2. Купіна І. О., Радченя І. О. Особливості початкової освіти в Чехії: сучасні реалії. Освіта збереже Україну: матеріали III Всеукраїнських Прокопенківських читань, Харків, 10 черв. 2024 р. Харків. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди; [редкол.: Ю. Д. Бойчук (голов. ред.) та ін.]. Харків, 2024. 593 с.

3. Навчальні програми для 1–4 класів. URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/osvitni-programi/navchalni-programi-dlya-1-4-klasiv> (дата звернення: (17.11.02024).

References:

1. Derzhavnyi standart pochatkovoї osvity [State standard of primary education]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text> (data zvernennia: 26.11.2024).

2. Kupina I. O., & Radchenia I. O. (2024). Osoblyvosti pochatkovoї osvity v Chekhii: suchasni realii. Osvita zberezhe Ukrainu [State standard of primary education]: materialy III Vseukrainskykh Prokopenkivskykh chytan, Kharkiv, June 10, 2024. Kharkivskyi natsionalnyi pedahohichniy universytet imeni H.S. Skovorody; [Editorial board: Yu. D. Boichuk (chief editor) et al.]. Kharkiv, 593 p. [in Ukrainian]

3. Navchalni prohramy dlia 1–4 klasiv [Educational programs for grades 1–4]. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/osvitni-programi/navchalni-programi-dlya-1-4-klasiv> (data zvernennia: (17.11.02024).

© І. О. Купіна, І. В. Радченя, Ж. В. Черкашина, 2024

Науково-методична стаття

Надійшла до редакції 04.12.2024

Прийнято до публікації 18.12.2024